

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/08/51-57>

Yusif İsrail oğlu İsmayilzadə
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Magistrant
yusif.ismayilzade@gmail.com

ŞUŞANIN TURİZM POTENSİYALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Azad edilmiş Qarabağ torpaqları bütün imkanları ilə Azərbaycanın ən vacib regionlarından biridir. Yeraltı və yerüstü sərvətlərlə zəngin olan Qarabağın turizm potensialı kifayət qədər genişdir. Burada turizmin bir çox növləri - ekoturizm, dağ turizmi, qış turizmi, ov turizmi, sağlamlıq turizminin inkişafı üçün bütün imkanlar mövcuddur. Qarabağın əsas turizm potensialı Şuşa və Ağdamda çəmlənsə də, regionun bütün bölgələri müalicə və istirahət üçün yararlı idi. Vaxtilə Şuşa və Ağdam rayonlarında yerləşən məşhur “Şuşa”, “Güləbli” sanatoriyaları, Şuşanın istirahət evləri, məktəblilərin yay tətildə dincəlməsini təmin edən düşərgələr görülməyən yenidənqurma işlərindən sonra öz füsunkar görkəmlərini tamamilə dəyişəcəkdir. Azərbaycan mədəniyyətinin incisi Şuşa şəhərinin tarixi abidələri, özünəməxsus arxitekturası yeni turizm marşrutlarının yaradılmasına imkan verir. Şuşada Pənahəli xanın sarayı, Yuxarı Gövhər ağa məscidi, Aşağı Gövhər ağa məscidi, Xurşidbanu Natəvanın evi, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsi, Şuşa mağara düşərgəsi, Şuşa qalası kimi tarixi abidələr və muzeylər ziyan görsə də, sürətlə bərpa işləri aparılacaq.

Açar sözlər: Azərbaycan, Şuşa, Qarabağ, turizm potensialı, turist

Yusif İsrail İsmayilzadə

EVALUATION OF THE TOURISM POTENTIAL OF SHUSHA

Abstract

The liberated lands of Karabakh are one of the most important regions of Azerbaijan with all its capabilities. The tourism potential of Karabakh, rich in underground and surface resources, is quite wide. There are many opportunities for the development of many types of tourism - ecotourism, mountain tourism, winter tourism, hunting tourism, health tourism. Although the main tourism potential of Karabakh was concentrated in Shusha and Agdam, all regions of the region were suitable for treatment and recreation. The famous "Shusha" and "Gulabli" sanatoriums, once located in Shusha and Agdam districts, Shusha rest homes, summer camps for schoolchildren during the summer holidays will completely change their charming appearance after the reconstruction work. The pearl of Azerbaijani culture, the historical monuments of Shusha, its unique architecture allow the creation of new tourist routes. Although historical monuments and museums such as Panahali khan's palace, Yukhari Govhar aga mosque, Ashagi Govhar aga mosque, Khurshidbanu Natava's house, Molla Panah Vagif's mausoleum, Shusha cave camp, Shusha fortress were damaged in Shusha, restoration work will be carried out rapidly.

Key words: Azerbaijan, Shusha, Karabakh, tourism potential, tourist

Giriş. 1990-cı illərin əvvəlləri Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların işğalı Azərbaycanı təkcə ərazi baxımından deyil, həm də iqtisadi, sosial və mədəni itkilərlə üzləşdirdi. Buraya turizm sektorundakı maddi və mənəvi itkiləri də daxil etməliyik. Çünki, Qarabağ Azərbaycanın tarixi –mədəni mərkəzlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də gözəl təbiəti ilə seçilirdi. Hələ keçmiş sovetlər zamanında burada yaradılmış kurort zonaları, istirahət və əyləncə guşələrinə hər il dünyanın bir çox yerindən minlərlə turist axın edirdi. Qarabağın təmiz havası, müalicəvi əhəmiyyətli suları bu torpaqları daha da cəlbedici edirdi. Şuşadakı “Şuşa sanatoriyası”, istirahət evləri, məktəblilərin yay tətildə dincəlməsi üçün nəzərdə tutulan pioner düşərgələri və digər turizm məskənləri isə xüsusilə seçilirdi.

Azərbaycanın qeyri-adi təbiətə sahib, ən səfalı guşələrindən olan Şuşanın turizm imkanlarından danışarkən İsa bulağı, Turşsu, Səkili bulağı, Soyuqbulaq, Yüzbulaq, Qırxbulaq, Çarıqbulaq və digər nadir təbiət möcüzələrinin adını xüsusilə çəkməliyik.

Öncə Şuşanın turizm tarixinə qısa nəzər salmaq istərdik. Tarixi mənbələrə görə, Şuşa şəhərində turizm fəaliyyətinin rəsmi təşəkkülü 1935-1936-cı illərə təsadüf edir. Şuşada ilk istirahət evi 1936-cı ildə istifadəyə verilib. Oradakı pansionat isə 1964-cü ildə yaradılıb, 1970-ci ildən sanatoriyaya çevrilib. Sanatoriya mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsi üzrə ixtisaslaşıb. Bütün keçmiş SSRİ-də məşhur olan Şuşa Turşsu turist bazası isə 1970-ci ildən fəaliyyətə başlayıb və tez bir zamanda SSRİ məkanında məşhurlaşdı (S.Rəhmanov, 2021:38).

1971-ci ildə fəaliyyətə başlamış Xankəndi Səyahətlər və Ekskursiyalar Bürosu (SEB) və 1972-ci ildə istifadəyə verilmiş Şuşa “Şəfa” Turist Bazası da bu obyektlər sırasındadır. Turizm və Ekskursiyalar Şurası Qarabağda turizm təyinatlı obyektlərin tikintisini, bütövlükdə bölgənin turizm potensialından istifadə olunması prosesini sonralar yüksələn xətlə davam etdirib. Ardıcıl olaraq 1984-cü ildə Şuşa Səyahətlər və Ekskursiyalar Bürosu, 1986-cı ildə Ağdam Səyahətlər və Ekskursiyalar Bürosu, 1988-ci ildə isə Ağdam “Şahbulaq” Turizm Bazası məhz bu şüranın balansında yaradılıb.

Şüranın rəsmi rəqəmlərinə görə, təkcə 1990-cı ildə Şuşa Turist Bazası 1.178.910 rubl, Şuşa SEB 106.357 rubl, Ağdam Turizm Bazası 1.904 rubl, Ağdam SEB 103.789 rubl həcmində turizm-ekskursiya xidməti göstərmiş.

Şuşada “Ev turizmi” hələ ötən əsrin ortalarından mövcud olmuşdur. Şuşada respublika və keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə tabeli 17 pioner düşərgəsi, respublika üzrə 1 ixtisaslaşmış uşaq sanatoriyası yerləşirdi. Ən böyük şəhərlərdə belə bu sayda məktəb düşərgələri olmayıb. Şuşanın təkrarsız təbiəti, təmiz havası düşərgə layihələrinin buraya salınmasında əhəmiyyətli rol oynaymış.

21-ci əsrdə “Ev turizmi” anlayışı Azərbaycanın bölgələrində yeni-yeni təşəkkül tapsa da, Şuşada “Ev turizmi” hələ ötən əsrin ortalarından mövcud olub. Şuşa şəhəri, eləcə də rayonun Xəlfəli və Turşsu kəndlərində təxminən 2 min ailədən artıq rayon sakini mənzillərini turistlərə kirayəyə verirdi [Bilalov, B.,2015, s.315].

Şuşanın infrastrukturu elə qurulmuşdu ki, gələn turist orada hərtərəfli istirahətini təmin edə bilirdi. Şəhərdə geniş yay kinoteatrı fəaliyyət göstərirdi. Təbii ki, Şuşaya həm də müalicə məqsədilə gəlirdilər. Şuşanın quru və saf havası ağciyər, astma, nəfəs borusu xəstəliklərindən əziyyət çəkənlər üçün əvəzsiz idi. O cümlədən, şəhərin mərkəzinə yaxın Turşsu müalicəvi suyu Şuşaya gələnlərin sevimli yeri idi.

Şuşanın əsas gəlir mənbəyi də turizm biznesi hesab olunurdu. Bu da bədxah erməniləri həmişə qıcıqlandırır. Çünki Dağlıq Qarabağda mənzərəli yerlər çox olsa da, Şuşa öz qədimliyi və təmiz havası ilə bütün SSRİ-nin əsas turizm mərkəzlərindən biri hesab olunurdu.

Təəssüf ki, 1990-cı illərin əvvəlləri bədxah qonşularımız olan ermənilərin Azərbaycana qarşı mənfur niyyəti və işğalçılıq siyasəti nəticəsində bütün bu imkanlar məhv edildi. 30 ilə yaxın işğal dövründə Şuşa başda olmaqla, Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlar talan edildi. Tarixi, mədəni abidələr, eləcə də təbii resurslar tamamilə yağmalandı [Nazmiyə, Ö. 2013, s.47].

Nəhayət, tam 28 ildən sonra ilahi-ədalət qalib gəldi – Azərbaycan Ordusu yağdı düşməni “iti qovan kimi” Qarabağdan, eləcə də onun tacı olan Şuşadan qovdu. Artıq ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin olunub. Şuşa başda olmaqla, işğaldan azad olunan şəhər, rayon və kəndlərimizdə çox sürətlə tikinti-bərpa işləri aparılır.

Tədqiqatın əsas məqsədi işğaldan yeni azad edilmiş Şuşanın turizm imkanlarını tədqiq etməkdən ibarətdir. Nəzəri xarakter daşıyan tədqiqatda Şuşanın işğaldan əvvəlki potensialı, burada mövcud olan turizm obyektləri, turizm növləri və s. araşdırılmışdır. Araşdırma zamanı analiz-sintez, ümumiləşdirmə və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

“Əziz Şuşa, sən azadsan! Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq! Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik!” - bu sözlər Prezident İlham Əliyevin 8 noyabr 2020-ci il tarixdə Şuşanın azad edilməsi ilə bağlı Azərbaycan xalqına müjdəsidir. Bu müjdədən çox qısa bir müddət keçməsinə baxmayaraq, Şuşa, eləcə də işğaldan azad edilən bütün ərazilər gözümüzün önündə dirçəlidir. Şuşa artıq Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtıdır, tarixi “Xarıbülbul” festivalı və “Xarıbülbul” oteli yenidən “doğulub”. Şəhər tarixi simasını saxlamaqla ən müasir formada bərpa edilir. Burada müasir turizm infrastrukturu yaradılır. Xüsusən də modern memarlıq nümunəsi olacaq yeni məscidin təməlinin qoyulması Şuşanın yaxın gələcəkdəki heyvətəməz simasının işartılarıdır [Növresli T., 2020, s.114].

Şuşanın keçmiş şöhrətini bərpa edib, onu dəfələrlə yüksəltmək əsas məqsəddir. Dövlət Turizm Agentliyinin məlumatına görə, ilkin planlarda nəzərdə tutulur ki, Şuşa şəhərində mədəniyyət tədbirləri və festivallar keçirilsin. Turizm məhz bu istiqamətdə daha çox inkişaf etdiriləcək. Şuşa şəhərinin coğrafi yerləşməsi unikaldir. Şəhərin bütün azərbaycanlılar üçün simvolik mənası var. Bundan əlavə, Şuşa şəhərinin zəngin mədəni, tarixi irsi var ki, bu istiqamətdə də müvafiq turizm məhsulları, turizm marşrutlarının qurulması planlaşdırılır.

Onu da qeyd edək ki, Füzuli, Zəngilan və Laçın rayonlarında beynəlxalq hava limanlarının tikintisi Şərqi-Qərbi nəqliyyat dəhlizinin, həmçinin, yükdaşımaların və turizmin inkişafına da müsbət təsir göstərəcək. Təbii ki, bütün bunlar Şuşa şəhərinin keçmiş şöhrətini nəinki bərpa edəcək, hətta dəfələrlə yüksəldəcək. Şuşa yenidən nəinki Azərbaycanın, bütün türk və islam dünyasının, Qafqaz coğrafiyasının, eləcə də dünyanın əsas turizm mərkəzlərindən biri olacaq.

Azad edilmiş Qarabağ torpaqları bütün imkanları ilə Azərbaycanın ən vacib regionlarından biridir. Yeraltı və yerüstü sərvətlərlə zəngin olan Qarabağın turizm potensialı kifayət qədər genişdir. Burada turizmin bir çox növləri - ekoturizm, dağ turizmi, qış turizmi, ov turizmi, sağlamlıq turizminin inkişafı üçün bütün imkanlar mövcuddur [Növrəli T., 2017, s.58]. Turizm mütəxəssislərinin fikrincə, Azərbaycanın qədim tarixə malik olan bu bölgəsi özünün flora və faunası, mətbəxi, tarixi mədəni-dini abidələri, qədim qalaları, körpüləri, meşələri, bulaqları və s. görməli məkanları ilə turistləri cəlb edəcək. Ona görə də bu gün qarşıda duran əsas hədəflərdən biri də məhz işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə turizmin inkişaf etdirilməsidir.

Prezident İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm inkişaf strategiyası hazırlanıb. Sözügedən sənədə görə, turizm məhsullarının hazırlanması həmin ərazilərdə turizm infrastrukturunun qurulması ilə paralel aparılacaq. Əlbəttə, turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması başlıca vəzifədir. Əhalinin geri qayıdışı, yaşayışın və infrastrukturun bərpası ilə paralel olaraq orada turizm məhsulları da yaradılacaq. İnvestisiyalar üçün artıq start verilmişdir. Gələcəkdə Füzuli-Xocavənd-Şuşa-Laçın, Füzuli-Cəbrayıl-Zəngilan, Zəngilan-Qubadlı-Kəlbəcər-Laçın, Bərdə-Ağdam istiqamətlərində turizm marşrutlarının təşkili nəzərdə tutulur [Hümbətov E., 2020, s.25].

Dövlət Turizm Agentliyinin mətbuat katibi Kənan Quluzadə mətbuata verdiyi açıqlamada Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər iqtisadi prioritetlərinin müəyyənləşdirildiyini və buna uyğun olaraq turizm strategiyasının hazırlandığını söyləyib. Onun sözlərinə görə, işğaldan azad edilmiş ərazilər - Qarabağ və Şərqi Zəngəzurla bağlı planlar artıq müəyyənləşib: “Burada iki yanaşma var: birincisi klaster yanaşmasıdır. Yəni turizm məhsullarının və potensialının cəmləşdiyi yerlərdə görüləcək işlərə başlanılmasıdır. Digər yanaşma dəhlizlər üzrə yanaşmadır. Həmin ərazilərdə əsas dəhlizlər olacaq və bunun üzərində yeni turizm layihələri, infrastruktur, marşrutlar və turizm məhsulları qurulacaq. Bölgənin turizm potensialı çox genişdir. Qarabağda yeni otellər tikiləcək. Amma bundan öncəki mərhələlər təhlükəsizliyin təmin edilməsi, infrastrukturun qurulması və insanların buraya qayıdışıdır. Həmçinin turizmyönlü insan resurslarının, kadrların hazırlanmasına artıq başlanıb”.

Qeyd edilən məlumatlar əsasında deyə bilərik ki, turizm marşrutlarına uyğun olaraq, ilk “Yolumuz Ağdamadır” devizi ilə marşrut təqdim olunacaq. Daha sonra “Yolumuz Qarabağdır” konsepsiyası ilə marşrutlar qurulur. Mətbuat katibinin çıxışında qeyd etdiyi kimi: “Yaxın zamanlarda artıq bir neçə marşrut ictimaiyyətə təqdim ediləcək. Bu marşrutlarda xüsusi dəhlizlər üzərindən təhlükəsizlik məsələləri nəzərə alınacaq. İlk mərhələdə həmin dəhlizlər üzərində sanitariya qovşaqlarının qurulması, tullantılar və qidalanma ilə bağlı məsələlərin həlli nəzərdə tutulur. Bununla da həmin marşrutlar daxili turistlərin istifadəsinə veriləcək”.

Qeyd edək ki, hələ Sovet dövründə də Ümumittifaq əhəmiyyətli marşrutlar içərisində Qarabağ marşrutu çox populyar idi. Şuşa tarixi, sağlamlıq və mədəni turizm mərkəzi kimi tanınırdı. Tarixi mənbələrə görə, Şuşa şəhərində turizm fəaliyyətinin rəsmi təşəkkülü 1935-1936-cı illərə təsadüf edir. Şuşada ilk istirahət evi 1936-cı ildə istifadəyə verilib. Oradakı pansiyat isə 1964-cü ildə yaradılıb, 1970-ci ildən sanatoriyaya çevrilib. Sanatoriya mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsi üzrə ixtisaslaşmış. Bütün keçmiş SSRİ-də məşhur olan Şuşa Turşu turist bazası isə 1970-ci ildən fəaliyyətə başlayıb və tez bir zamanda SSRİ məkanında məşhurlaşmış. 1971-ci ildə fəaliyyətə başlamış Xankəndi Səyahətlər və Ekskursiyalar Bürosu (SEB) və 1972-ci ildə istifadəyə verilmiş Şuşa “Şəfa” Turist Bazası da bu obyektlər sırasındadır. Turizm və Ekskursiyalar Şurası Qarabağda turizm təyinatlı obyektlərin

tikintisini, bütövlükdə bölgənin turizm potensialından istifadə olunması prosesini sonralar yüksələn xətlə davam etdirib [Məmmədov T, 2020, s.65].

Şuşanın təkrarsız təbiəti, təmiz havası düşərgə layihələrinin buraya salınmasında əhəmiyyətli rol oynayıb. 21-ci əsrdə “Ev turizmi” anlayışı Azərbaycanın bölgələrində yeni-yeni təşəkkül tapsa da, Şuşada “Ev turizmi” hələ ötən əsrin ortalarından mövcud olub. Şuşa şəhəri, eləcə də rayonun Xəlfəli və Turşu kəndlərində təxminən 2 min ailədən artıq rayon sakini mənzillərini turistlərə kirayəyə verirmiş.

Şuşanın infrastrukturunu elə qurulmuşdu ki, gələn turist orada hərtərəfli istirahətini təmin edə bilirdi. Şəhərdə geniş yay kinoteatrı fəaliyyət göstərirdi. Təbii ki, Şuşaya həm də müalicə məqsədilə gəlirdilər. Şuşanın quru və saf havası ağciyər, astma, nəfəs borusu xəstəliklərindən əziyyət çəkənlər üçün əvəzsiz idi. O cümlədən, şəhərin mərkəzinə yaxın Turşu müalicəvi suyu Şuşaya gələnlərin sevimli yeri idi. Şuşanın əsas gəlir mənbəyi də turizm biznesi hesab olunurdu. Bu da bədxah erməniləri həmişə qıcıqlandırır. Çünki Dağlıq Qarabağda mənzərəli yerlər çox olsa da, Şuşa öz qədimliyi və təmiz havası ilə bütün SRRİ-nin əsas turizm mərkəzlərindən biri hesab olunurdu.

1990-cı illərin əvvəlləri bədxah qonşularımız olan ermənilərin Azərbaycana qarşı mənfur niyyəti və işğalçılıq siyasəti nəticəsində bütün bu imkanlar məhv edildi. 30 ilə yaxın işğal dövründə Şuşa başda olmaqla, Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlar talan edildi. Tarixi, mədəni abidələr, eləcə də təbii resurslar tamamilə yağmalandı. Nəhayət, düz 28 ildən sonra haqq-ədalət öz yerini tapdı – Azərbaycan Ordusu yağdı düşməni “iti qovan kimi” Qarabağdan, eləcə də onun tacı olan Şuşadan qovdu. Artıq ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin olunub. Şuşa başda olmaqla, işğaldan azad olunan şəhər, rayon və kəndlərimizdə çox sürətlə tikinti-bərpa işləri aparılır. Bu ərazilərin tezliklə dünyanın ən məşhur turizm mərkəzlərinə çevriləcəyi şübhəsizdir [Səfərov, R. 2012. s. 26].

Sözsüz ki, Azərbaycanın Qələbəsi xalqımızın qurub-yaratmaq əzmini də ortaya qoyub. Belə ki, Qarabağda bölgə iqtisadiyyatının dirçəldilməsi yaxın gələcəkdə bu torpağın yenidən bütün Cənubi Qafqazın inkişaf edən mədəniyyət və məşhur turizm mərkəzi olacağını deməyə əsas verir. Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin qətiyyəti və Azərbaycan Ordusunun rəşadəti sayəsində düşmənin diz çökdüyü İkinci Vətən müharibəsində Qarabağın və ətraf rayonların işğaldan azad olunması ölkənin turizm potensialını daha da artırır. Qarabağın əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə, zəngin ehtiyatlara, nadir təbii iqlim xüsusiyyətlərinə malik olması, münbit torpağı, zəngin flora və faunası ölkə turizm sənayesinin inkişafı üçün yeni üfüqlər açır.

İşğaldan azad olunmuş Laçın və Kəlbəcərin unikal relyef müxtəlifliyi burada həm yay, həm də qış turizminin perspektivlərini daha da artırır [Narosli T., 2016, s.51]. Kəlbəcər rayonu Cənubi Qafqazda turizmin inkişafı baxımından azsaylı regional ərazilərdən biri hesab edilir. Bu ərazini yayda və qışda, həm tarixi, dini, həm də müalicəvi cəhətdən turizm istiqamətində inkişaf etdirmək mümkündür. Eləcə də, digər azad edilmiş ərazilərdə də turizm potensialı yüksəkdir. Ən qədim yaşayış məntəqələrindən biri olan Füzuli rayonu yaxınlığında yerləşən Azıx mağarası turistləri cəlb edəcək məkanlardandır.

Turist marağı baxımından dünyada çox populyar olan Xarıbülbülü Şuşada canlı olaraq seyr etmək Qarabağın turizm cazibədarlığını xüsusi olaraq artırır. Vaxtilə Şuşa və Ağdam rayonlarında yerləşən məşhur “Şuşa”, “Gülablı” sanatoriyaları, Şuşanın istirahət evləri, məktəblilərin yay tətildə dincəlməsini təmin edən düşərgələr görülən yenidənqurma işlərindən sonra öz füsunkar görkəmlərini tamamilə dəyişəcəkdir. Azərbaycan mədəniyyətinin incisi Şuşa şəhərinin tarixi abidələri, özünəməxsus arxitekturası yeni turizm marşrutlarının yaradılmasına imkan verir. Bu tədbirlər planının bir hissəsi olaraq mayın 12-də Şuşada “Xarıbülbül” hotelinin, avqustun 29-da isə “Qarabağ” hotelinin yenidənqurmada sonra açılışı olmuşdur. Hotellər qonaqların qalması və rahat istirahət etməsi üçün bütün zəruri infrastrukturla təchiz olunub. Bu cür obyektlərin istifadəyə verilməsi Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı olan Şuşanın turizm potensialının möhkəmləndirilməsində çox mühüm rol oynayacaq.

Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın yaşıllıqlarla zəngin olan bir ərazisidir. Belə bir unikal təbii iqlim xüsusiyyətləri ərazidə aqroturizmin və kənd-yaşıl turizmin də inkişafı deməkdir. İşğaldan azad edildikdən sonra burada kənd infrastrukturunun sürətlə yenilənməsi, normal həyat üçün bütün zəruri şəraitin yaradılması bölgə kəndlərini turistlər üçün sevimli istirahət məkanı edəcək. Ermənilər bu illər ərzində işğal altında olan Qarabağ və ətraf rayonları dağıdaraq, infrastrukturunu məhv etmiş vandallıq nümayiş etdirmişlər. Bütün bunlara baxmayaraq yaxın gələcəkdə Qarabağ Azərbaycanın əsas turizm istiqamətinə çevriləcək.

Qarabağın turizm potensialı olduqca zəngindir, burada turizmin çox növləri - ekoturizm, dağ turizmi, qış turizmi, ov turizmi, sağlamlıq turizminin inkişafı üçün bütün imkanlar vardır.

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində görülən işlər turizm sahəsində də özünü göstərir. Prezident İlham Əliyevin diqqət və qayğısı nəticəsində turizm ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsinə çevrilir. Belə ki, son illər turizm infrastrukturunun genişləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanda turizmin inkişafına böyük təkan verir.

Hazırda bütün dünyada turizm iqtisadiyyatın əsas inkişaf və gəlir sahələrindən biri sayılır. Ölkəmizin turizm potensialını dəyərləndirərkən qeyd etmək gərəkdir ki, Azərbaycan turizm sənayesinin inkişafı üçün zəngin ehtiyatlara, əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə malikdir. Belə ki, Avropanı Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələri ilə birləşdirən hava və dəniz daşımaları, magistral avtomobil və nəqliyyat yolları ölkəmizdən keçir. Həmçinin, Azərbaycan nadir təbii iqlim xüsusiyyətlərinə malik bir ölkədir, onun fauna və florası Qafqazın başqa respublikalarına nisbətən xeyli zəngindir. Azərbaycan florasının rəngarəngliyi ölkəmizə ilk dəfə gələn turistləri heyran edir.

Bu il mayın 16-da Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Dubay şəhərində keçirilmiş “ATM 2021” beynəlxalq turizm sərgisində ilk dəfə olaraq Azərbaycanın, işğaldan azad edilmiş Qarabağ bölgəsinin, xüsusilə Şuşa şəhərinin turizm potensialı təbliğ olunmuşdur. Tədbir iştirakçılarında işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm potensialı, mövcud və inkişaf etdirilən turizm məhsulları və yeni turizm təklifləri barədə məlumatlar təqdim edilmişdir.

Çoxsaylı maddi-mədəniyyət abidələrimiz erməni silahlı birləşmələri tərəfindən dağıdılsa da, meşələr yandırılaraq ekoloji terror törədilsə də, həmin ərazilərdə Azərbaycan Prezidentinin fərman və sərəncamları çərçivəsində bərpa işlərinə başlanılıb. Xatırladaq ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş Ağdama, Zəngilana, Füzuliyə, Cəbrayıl, Qubadlıya, Şuşaya və Hadruta səfərlərində dəfələrlə vurğulamışdır ki, biz erməni vandallarının darmadağın etdiyi şəhər və kəndlərimizi əsl cənnətə çevirəcəyik. Həmçinin, Xocavəndin Hadrut qəsəbəsinin turizm imkanları da geniş və çoxşaxəlidir. Qəsəbədə və onun ətrafında yerləşən yaşayış məntəqələrində çoxsaylı tarixi-mədəni abidələr, o cümlədən qədim alban məbədləri mövcuddur. Onlardan faydalanma qəsəbədə turizm sənayesinin inkişafı üçün mövcud olan potensialları daha da genişləndirir. Böyük turizm potensialının mövcudluğu Hadruta qısa zamanda iqtisadi aktivliyi bərpa etməyə imkan verəcəkdir.

Şuşa şəhərində ilk istirahət evi 1936-cı ildə istifadəyə verilmişdi. Şuşa şəhərində 1316 yerlik Şuşa Sanatoriya Kurort birliyi (540 yerlik ana və uşaq sanatoriyası, 460 yerlik böyüklər üçün sanatoriya və 316 yerlik istirahət evi), 130 yerlik “Şəfa” turist bazası və Ağdam rayonunun Gülablı kəndində 100 yerlik, Şelli kəndində 50 yerlik, Şahbulaqda isə 40 yerlik müalicə istirahət mərkəzləri fəaliyyət göstərmişdi.

Şuşa Sanatoriya- Kurort Birliyinin balansına aid 2 və 3 mərtəbəli 17 bina daxil idi. Hazırda Birlik “Kurort” Səhmdar Cəmiyyətinin balansındadır. Əlavə olaraq qeyd edilməlidir ki, 80-ci illərdə Şuşada daha 200 nəfərlik, Ağdamda 255 nəfərlik sanatoriya binasının inşası münaqişə başladığından istifadəyə verilməmiş qaldı.

Şuşa Sanatoriya Kurort birliyinin balansında işçilər üçün nəzərdə tutulmuş 28 yerlik yaşayış kompleksində var idi.

Bütün bunlarla yanaşı, şəhərdə məktəblilər üçün nəzərdə tutulmuş istirahət düşərgələri də fəaliyyətdə idi. Onun ikisi 500 və 300 yerlik respublika səviyyəsində, digəri isə vilayət məktəblilərinə xidmət göstərirdi.

Həmçinin Ağdamın Gülablı kəndində ilk 100 yerlik sanatoriyanın inşa edilərək 1983-cü ilin fevral ayında istifadəyə verildi. Bundan əvvəl isə ərazidə 14 kottec və 4 qırğız çadırı quraşdırılmışdı. İlboyu işləməsi nəzərdə tutulan sanatoriyada həmdə müalicə korpusu fəaliyyət göstərirdi. Sanatoriyanın nəzdində yardımçı təsərrüfatların yaradılması istirahətə gələnlərə yüksək keyfiyyətli ərzaq məhsullarının təqdim edilməsinə, həm də əlavə gəlir əldə etməyə şərait yaratmışdı. Müəssisəyə təqdim edilmiş 5 Qarabağ atının köməyi ilə turistlərin gəzintiyə aparılmasında maraq doğuran faktlardandır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, turistlərə atla gəzinti Şahbulaq turist bazasında təklif olunurdu. 40 nəfər turist üçün nəzərdə tutulmuş Şahbulaq turizm bazası isə 1988-ci ildə istifadəyə verilmişdi. Gülablı sanatoriyası hazırda Azərbaycan Kollektiv Təsərrüfatları İstirahət mərkəzləri birliyinin balansındadır.

Dövlət Turizm agentliyi bildirir ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının nəzdindəki İdarələrarası Mərkəzində fəaliyyət göstərən 5 alt İşçi Qruplarına üzv təyin edilib. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm resurslarının qiymətləndirilməsi, turizm nümayiş obyektlərinin uçotunun aparılması, turizm potensialdan səmərəli istifadə edilməsi, sağlamlıq, dağ və mədəni turizm resurslarının araşdırılması ilə bağlı “Turizm resurslarının qiymətləndirilməsi” adlı ilkin metodologiya sənədi hazırlanıb.

Agentlik tərəfindən layihə sənədinin genişləndirilməsi və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm resurslarının qiymətləndirilməsi ilə bağlı işlərin aparılması planlaşdırılır: “Qarabağ bölgəsində Füzuli hava limanı dayanıqlı turizmin inkişafı baxımından önəmli layihə hesab edilir. Əlavə olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı əsasında Əhmədbəyli–Füzuli–Şuşa avtomobil yolunun layihələndirilməsi və tikintisi Füzuli, Xocavənd və Şuşanın turistlər üçün əlçatan olmasını təmin edəcəkdir. Bununla yanaşı, Kəlbəcər–Laçın istiqamətinə Göygöl rayonundan başlayaraq magistral yol salınması nəzərdə tutulmuşdur.

Bölgəyə turistlərin əlçatanlığının təmin edilməsi üçün dəmir yol xətlərinin bərpası mühüm hesab edilir və bununla bağlı ümumi uzunluğu 45 kilometr olan Bərdə–Ağdam dəmir yol xəttinin bərpası üzrə işlər həyata keçirilir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə dayanıqlı turizmin və turizm klasterlərinin inkişafı, təşviqədi və tənzimləyici siyasət mexanizmlərinin işlənməsi, innovativ texnologiya alətlərinin tətbiqi, turizm infrastrukturunu, dövlət-özəl əməkdaşlıq və digər prioritet istiqamətlər əsasında Qarabağ Turizm Strategiya layihə sənədi hazırlanıb.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin geniş turizm potensialını nəzərə alınaraq, Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən “Yolumuz Qarabağa” konseptual turizm marşrutlarının layihələri təqdim edilib. Layihə sənədi əsasında Ağdam rayonunun işğaldan azad edilmiş hissəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Xüsusi Nümayəndəliyi ilə müvafiq əməkdaşlıq əsasında “Yolumuz Ağdam” turizm marşrutunun təşkili ilə bağlı tələb olunan müvafiq infrastruktur işləri həyata keçirilib. Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən “Şahbulaq Qalası”na dair ilkin memarlıq və turizm inkişaf konsepsiyası hazırlanıb.

“Turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması üçün Qarabağ regionunun müxtəlif ərazilərində mühüm turizm potensialı mövcuddur. Şuşanın zəngin təbiət ətrafında yerləşməsi, tarix-mədəni turizm obyektlərinə yaxınlığı, turizm fəaliyyətlərinin mümkünlüyü və əsas magistral yola yaxınlığı baxımından imkanları yüksək qiymətləndirilir. Qarabağ turizm və rekreasiya zonası üçün Kəlbəcərdə İstisu bölgəsinin böyük imkanları mövcuddur. Uzun müddət İstisu bulağından sağlamlıq və kurort məqsəd üçün istifadə edilməsi ərazinin inkişafına zəmin yaradır. Bununla bağlı, Kəlbəcərdə İstisu, Vəng, Zülfüqarlı kimi təbiət ərazilərində rekreasiya imkanları yüksəkdir. Kəlbəcər, Zəngilan, Xocavənd, Qubadlı və Laçın bölgələrində yaradılması planlaşdırılan turizm və rekreasiya zonalarının əraziləri Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən müəyyən edilmişdir. Turizm və rekreasiya zonaları ilə yanaşı, Şuşada Xarıbülbul və Qarabağ mehmanxanaları ən son standartlara uyğun formada təmir edilmişdi.

Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən qəbul edilmiş “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizmin inkişafına dair Fəaliyyət Planı”na uyğun olaraq strateji inkişaf, turizmin inkişafı və təşviq olunması, turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması, sağlamlıq və qış turizmi resurslarının layihələndirilməsi və digər tədbirlərin icrası nəzərdə tutulmuşdur.

Nəticə. Azərbaycanda son illər turizmin inkişafı istiqamətində böyük işlər görülsə də, ölkəmizin bu sahədə ən böyük potensiala malik Qarabağ və ətraf rayonları indiyədək işğal altında olduğundan proseslərdən kənar qalmışdı. İlin dörd fəslində füsunkar təbiəti ilə qonaqları heyran edən, saf havası, müalicəvi suları, tarixi abidələri ilə dillərdə dastan olan bu diyar artıq yağı tapdağından azad edilmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi bu gün gündəmdəki əsas mövzulardan biri də işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə turizmin inkişaf etdirilməsidir.

Aparılan təhlillər nəticəsində Şuşada aşağıda adları qeyd edilən turizm sahələrinin inkişaf potensialı həm yüksəkdir, həm də praktik olaraq işğaldan öncəki dövrdə mövcud olmuşdur:

- “Ev” turizmi;
- Mədəniyyət (mədəni) turizmi;
- Eko turizm;
- Otel turizmi.

Ev turizmi, ən ümumi təriflə, öz səyahətlərini təşkil etmək istəyən səyahətçilərə evin qısa müddətli kirayə verilməsidir. Onun əsas məqsədi səyahətçilərə bir neçə gün olsa belə qalacaqları şəhərlərdə

olduqlarını hiss etməkdir. Dünyada uzun illər mövcud olan ev turizminin inkişafı Şuşa şəhəri üçün əlverişlidir.

Nəqliyyat və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, gəlirlərin bölüşdürülməsinin təkmilləşdirilməsi və istirahət hüququnun geniş kütlələrə yayılması bütün dünyada turizm bazarını artırır. Artan turizm bazarında tələblər şaxələnir və tətil və yerləşdirmə anlayışında müxtəlif alt bazarlar/seqmentlər formalaşır.

Ekonomik paket turlara, kütləvi turizmə və buna uyğun olaraq yerləşdirməyə tələbat artarkən, kütləvi turizmə üstünlük verməyən şəxslərin axtarışı da artır. Ev turizmi ilk növbədə mədəni turizm üçün səyahət edən, getdiyi şəhərin tarixi dokusunda ev və ya mənzil kirayələyib özlərini orada hiss etmək istəyən, yerlilər kimi alış-veriş etməyi üstün tutan və daha çox təşkilatçılıq edən səyahətçilərin ehtiyaclarını qarşılayır. Yəni ev turizmi ilə otel turizminin hədəf qrupu üst-üstə düşmür, onlar tamamilə fərqli üstünlüklərə malik turistlərdir. Bu kontekstdə ev turizmi otellərə alternativ deyil, fərqli yerləşdirmə və səyahətlərə üstünlük verənlərin ehtiyaclarına cavabdır.

Ekoturizmi ətraf mühitə zərər vermədən həyata keçirilən, təbii mühitin davamlılığını təmin edən və yerli əhalinin sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verən turizm növü kimi müəyyən etmək olar. Bu gün dünyada nəqliyyat imkanlarının artması və rifah səviyyəsinin artması ilə turizm sektoru ciddi artım nümayiş etdirib. Bu məqamda turizmin bir alt sahəsi olan təbiət turizmi də ən sürətlə inkişaf edən turizm növlərindən birinə çevrilmişdir. Ancaq toxunulmamış təbii yerlərə edilən bu turizm növündə lazımı qayğı göstərilmədikdə təbii mühitə ziyan dəyməsi qaçılmaz olacaq.

Mədəni turizm təbii və tarixi mədəni sərvətləri, mədəni fəaliyyətləri və müasir sənət əsərlərini, mədəniyyət sənayesinin nəticələrini və bəzi sosial-iqtisadi hadisələri turizm məhsulu şəklində təqdim edən turizm yanaşmasıdır.

Əhalinin geri qayıdışı, yaşayışın və infrastrukturun bərpası ilə paralel olaraq orada turizm məhsulları da zəminə yaradılacaqdır. Gələcəkdə Füzuli-Xocavənd-Şuşa-Laçın, Füzuli-Cəbrayıl-Zəngilan, Zəngilan-Qubadlı-Kəlbəcər-Laçın, Bərdə-Ağdam istiqamətlərində turizm marşrutlarının təşkili nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da turizmin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Rəhmanov, S. (2021), "Dünyada və Azərbaycanda gəlmə turizminin müasir durumu". «Dirçəliş XXI əsr» jurnalı, s.38
2. Bilalov, B. (2015), "Azərbaycan Respublikasında işgüzar turizm". s.315
3. Nazmiy, Ö. (2013), "Turizm Coğrafiyası (Özəlliklər, Bölgələr)". Çantay Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.47
4. Növrəli, T. (2020) "Azərbaycan Turizm Potansiyelinin Kalkınma Amaçlı Değerlendirilmesi". Dövlət Tezi. İzmir, "YÖK", s.114
5. Növrəli, T. (2017), "Azərbaycan turizm potensialının iqtisadi inkişaf üçün töhfələri". "Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri" elmi analitik jurnalı, №2(34), Bakı, s.58
6. Hübətov, E. (2020), "Turizm biznesində animasiya xidmətlərinin zəruriliyi". Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları beynəlxalq jurnalı, №5 (1), Bakı, s.25
7. Səfərov, R., 2012 "Azərbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Coğrafi Özəllikləri, Gelişim Süreci". Dokuz Eylül Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yük. Lisans Tezi, İzmir, s.26
8. Narosli T. (2016), "Analiz sprosa na turizm. Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları beynəlxalq jurnalı, №5(1), Bakı, s.51
9. Azərbaycan Respublikasının turizm haqqında Qanunu. B., Qanun, 2000
10. "Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, 11 fevral

Rəyçi: i.ü.f.d. Niyazi Həsənov

Göndərilib: 02. 03.2022

Qəbul edilib: 11. 04.2022